

ARTYKUŁY RECENZYJNE I RECENZJE

<http://dx.doi.org/10.15762/ZH.2018.11>

Michał Kurkowski, *Ryte i malowane dekoracje maswerkowe w architekturze średniowiecznej na terytorium ziemi chełmińskiej. Studium typologiczno-formalne*, t. 1, Muzeum Okręgowe w Toruniu; Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Toruń 2017, ss. 161; t. 2: *Katalog*, Muzeum Okręgowe w Toruniu; Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Toruń 2017, ss. 342, ISBN 978-83-60324-82-0; 978-83-65127-26-6.

Wartość architektury tkwi w dobrze rozplanowanej funkcji, przyjętych proporcjach oraz w zastosowanych detalach. Te ostatnie mogą występować na zewnętrznych oraz wewnętrznych powierzchniach obiektu. Ich projektowanie wiąże się z różnymi elementami architektonicznymi, takimi jak tympanony, wnęki, obramienia, szczyty, portale, pinakle itp., często jeszcze dekorowanymi w architekturze ceglanej specjalnie wykonanymi cegłami kształtówkami. Do tego dochodzą dzieła malarskie powstałe bezpośrednio na materiale budowlanym bądź tynkach. Jako najmniej trwałe, niknące z elewacji, tym samym ze świadomości badaczy, czyli szczególnie wymagające udokumentowania oraz opracowania naukowego są dekoracje wykonane na zaprawie wapiennej. Najczęściej powstały one przez naniesienie rytów na mokrym tynku, później pomalowaniu odpowiednich partii wybranym kolorem (kolorami). Tematem powszechnym w ceglanej architekturze gotyckiej były wzory wypełnień fryzów, blend, obramień otworów itp., odwołujące się do plastycznych wypełnień, jakimi były maswerki okienne. Większość spośród zachowanych przykładów występuje na obiektach sakralnych, chociaż nie brakuje ich również w architekturze świeckiej średniowiecznych miast. Dla każdego odbiorcy, w różnych epokach historycznych, pozostawały one ciekawym uzupełnieniem struktury architektonicznej budowli. W przypadku zaniedbanej architektury, zawierającej wypłukane świadectwa istnienia pierwotnych, szczerboko zachowanych malarskich dekoracji elewacji, dociekliwi mogą doznać fascynacji, dokonując własnego odkrycia, gdy na wyblakłym tle zobaczą zarys dawnej dekoracji stworzonej przez średniowiecznego „artystę” – budowniczego.

Zapewne takie uczucie towarzyszyło również działalności badawczej Michała Kurkowskiego, której efektem finalnym stała się monograficzna publikacja o rytach i malowanych średniowiecznych maswerkach z historycznego obszaru ziemi chełmińskiej. Wydana obecnie drukiem praca jest zredagowaną wersją rozprawy doktorskiej napisanej w 2016 r. pod kierunkiem prof. Elżbiety Pileckiej na Wydziale Nauk Historycznych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Wydawać by się mogło, że teren badawczy jest wąski – jak na publikację mającą uwzględniać szerokie spektrum zastosowanych rozwiązań kompozycyjnych rytach maswerków i prób typologicznego usystematyzowania odkrytych przykładów. Zebrane przez autora dane (bardzo obszerny *Katalog* zachowanych przykładów i wykonane rekonstrukcje pierwotnych ry-

tów) jednak temu przeczą. Prawdopodobnie z tego powodu pracę podzielono na dwa tomy. Pierwszy z nich zawiera nie tylko dotychczasowy stan wiedzy o malowanych maswerkach, lecz także historię prototypów tych dekoracji – kamiennych i ceglanych form architektonicznych wypełniających otwory okienne. Na tej podstawie zostały wypracowane i przedstawione kryteria analizy znalezionych przykładów występujących na badanym terenie. Nie pominięto też dekoracji malarskich wykonanych innymi technikami aniżeli ryty w zaprawie. Takie postępowanie metodyczne otwiera nas na szersze pole badawcze; umożliwi dostrzeżenie kwestii szeroko rozumianego malarstwa architektonicznego.

Niewątpliwie najważniejszą częścią pierwszego tomu jest wydzielenie przez autora w architekturze średniowiecznej ziemi chełmińskiej pięciu okresów (łącznie od początku XIV w. aż do przełomu XV i XVI w.) stosowania różnych form rytych i malarskich maswerków – w zależności od ich rysunku i czasu powstania. Przyjęty podział wydaje się gruntownie umotywowany, chociaż nie zawsze czytelny, np. w podobieństwie charakterystyki trzeciego okresu (lata ok. 1350–1400/1410) i czwartego (XV w.), co jednakże wynika z samego materiału zabytkowego, który w tych przypadkach cechowało trwanie w czasie popularnych rozwiązań.

Przedstawiona propozycja systematyki form rytych maswerków jest warta szczególnej uwagi. Porządkuje ona chronologicznie zachowany materiał i określa jego cechy (dokładniejsze opisy znajdują się w pracy, tam też wspomniane są odpowiednie przykłady). Wartość wydzielonych okresów zdaje się szczególnie istotna (i porównywalna) w odniesieniu przynajmniej do terenów przyległych do ziemi chełmińskiej oraz do tych przykładów, co do których mogą zachodzić wątpliwości z racji braku odpowiednich materiałów historycznych.

Ciekawą partią pracy jest przedstawienie technicznych aspektów tworzenia narynkowych dekoracji. Powstałe w wyniku analizy wyników prac *in situ* dotychczasowych konserwatorów malarstwa ściennego, jak i samego autora uzyskane rezultaty są pierwszym tak znacznym zestawem wiedzy o malarstwie maswerkowym, zebrany i uporządkowany w jednym dziele. *Quantum* wiedzy buduje charakterystyka użytych materiałów, narzędzi, barw (pigmentów) i różnych metod tworzenia wzorów na tynku. Oprócz oczywistych struktur, takich jak zaprawa wapienno-piaskowa, ważne okazały się ingrediencje (okruchy: skał, ceramiki, szkła, węgla drzewnego). Ten wątek badań, wymagający dodatkowych specjalistycznych analiz, został jedynie skrótowo opisany, niewątpliwie jednak będzie on w przyszłości rozwinięty i ukaże niejedno ciekawe zjawisko z zakresu technik i technologii średniowiecznych dekoracji ściennych. Z zamieszczonego przez autora pracy przeglądu kolorystycznych rekonstrukcji maswerkowych rytów uwidacznia się prawidłowość, że powszechnie rozpoznana paleta – najczęściej trójbarwna – była znacznie szersza. W tej kwestii także jest jeszcze wiele zabytków architektury średniowiecznej do zbadania, zwłaszcza pod kątem wprowadzania trój- lub wielobarwności wypełnień wzorów rytów. Jak wskazują podane w pracy zestawienia, niektóre barwy były częściej stosowane w danych regionach, co mogły wynikać z regionalnych upodobań artystycznych lokalnych już twórców. Z rozpoznania dokonanego przez autora o wykonawcach malowideł wiadomo bardzo mało, jak i o kształtowaniu się ich wąskiej specjalizacji. I ten wątek badawczy, w miarę poszerzania terytorialnego zasięgu badań, będzie zapewne kontynuowany.

Na koniec pracy analitycznej omawianej publikacji zamieszczony został tekst o konserwacji dawniej i współcześnie rozpoznanych śladów malarstwa maswerkowego. Uświadamia on czytelnikowi, jaką drogę musieli pokonać konserwatorzy, aby nie tylko prawidłowo odczytywać fragmenty rytej dekoracji malarskiej, lecz także właściwie rozpoznawać sposoby historycznego jej wykonania i wybrać właściwą wersję rekonstrukcji maswerkowych rytów. Z racji geometryczności stosowanego wzoru zadanie odtworzenia większej całości na podstawie jej fragmentów wydawać by się mogło stosunkowo łatwe. Jak jednak wykazano, próby takie i obecnie napotykają na wiele przeszkód. Także z tego względu recenzowana publikacja odpowiada na gorące zapotrzebowanie swoistego „rynku” konserwatorskiego.

Drugi tom pracy (znacznie obszerniejszy od pierwszego) zawiera *Katalog* wszystkich znalezionych dotąd na ziemi chełmińskiej rytach i malowanych maswerków. Z zapewnienia autora wiadomo, że nie jest to stan ostateczny, gdyż pod nowożytnymi nawarstwieniami niemal codziennie odkrywa się w czasie prac restauratorskich relikty średniowiecznej substancji zabytkowej, w tym także dekoracji elewacji. Jak wykazuje praktyka, jeszcze niejedno dzieło zostanie ujawnione. Czas jednak ogólnie działa na niekorzyść tych artefaktów, ponieważ ich struktura jest mniej trwała od architektury. Potwierdza to stan techniczny zdobień rozpoznanych. Z tą większą radością należy przyjąć decyzję wydania drukiem omawianego materiału. Niewątpliwie był zbierany długo, ale też i przez wiele lat będzie przydatny. Zabytki wyposażone w ryte i malowane dekoracje maswerkowe prezentowane są w *Katalogu* w kolejności alfabetycznej, co ułatwia szybkie odnalezienie poszukiwanych danych. Podstawowe dane uzupełnia informacja o lokalizacji (niekiedy z zaznaczeniem na planie obiektu), opis dzieła i datowanie. Czas powstania malowideł przyjęto za literaturą odnoszącą się m.in. do konkretnych dzieł architektury gotyckiej regionu. Powstanie maswerku może być – przynajmniej niekiedy – późniejsze bądź wtórne względem jego wcześniejszej a niezachowanej wersji. Należy zatem, chociażby z tych powodów, zamieszczone dane katalogowe traktować z pewną dozą ostrożności, co jest oczywiste w tego typu opracowaniach. Dobrze byłoby, aby przy okazji kolejnych wydań dokonać niezbędnych korekt w tym względzie. Bezdyskusyjną wartość mają natomiast rysunki dokumentacyjne i rekonstrukcyjne oraz fotografie umożliwiające identyfikację przykładów. Cenne są szczególnie rekonstrukcje podjęte tylko w tych przypadkach, gdy były wielce prawdopodobne. Słusznie dołączone do *Katalogu* rysunki przykładów średniowiecznych dekoracji, rozpoznanych tylko z rytów i określonych przez autora jako „robocze”, bardzo wzbogacają całość, uwrażliwiając badaczy i konserwatorów na każdą zachowaną formę zdobnictwa w architekturze średniowiecznej.

Publikacja Michała Kurkowskiego zawiera bogatą literaturę przedmiotu. Pozyskany z niej oraz z badań terenowych materiał został dobrze wykorzystany zarówno w części analitycznej, jak i syntetycznej. Ma podstawowe znaczenie dla poznania mało popularnego, ale wyjątkowego typu „malarstwa ściennego”. Stanowi cenny dokument, pomocny naukowcom w pracy badawczej, a także wykonawcom – w praktycznych działaniach przy średniowiecznych zdobieniach architektoniczno-malarskich. Dla przeciętnego czytelnika niesie dużą dawkę wiedzy o minionej estetyce i niekiedy zapomnianym już dążeniu do tworzenia dzieł pięknych, wielobarwnych, zróżnicowanych.

Aleksander Piwek (Gdańsk)